

Spis treści

Przedmowa	9
Wstęp	11
Rozdział I. Zagadnienia wstępne	15
1.1. Twórca i dzieło	15
1.2. Stan badań i przyjęta metodologia	18
1.3. Przyjęta metodologia	20
Rozdział II. Metoda statystyczna w badaniu słownictwa „Rozpraw literackich” M. Mochnackiego	25
2.1. Częstość leksemów z punktu widzenia struktury części mowy	26
2.2. Częstość leksemów w „Rozprawach literackich” M. Mochnackiego a częstość leksemów w wybranych dziełach literackich pochodzących z XIX wieku	29
2.3. Lista rangowa stu najczęściej użytych wyrazów w „Rozprawach literackich” M. Mochnackiego	33
Rozdział III. Klasyfikacja genetyczna słownictwa „Rozpraw literackich” M. Mochnackiego	36
3.1. Zagadnienia wstępne	40
3.1.1. Rzeczowniki	43
3.1.1.1. Klasyfikacja derywatów prostych	44
3.1.1.2. Derywaty transpozycyjne	48
3.1.1.3. Derywaty mutacyjne	49
3.1.1.4. Derywaty modyfikacyjne	54
3.1.1.5. Klasyfikacja rzeczowników pochodnych prostych ze względu na pochodzenie podstawy słotwórczej	56

3.1.1.6.	Klasyfikacja formalna derywatów złożonych	58
3.1.1.7.	Podsumowanie	61
3.1.2.	Czasowniki	63
3.1.2.1.	Klasyfikacja derywatów prostych	63
3.1.2.2.	Czasowniki odczasownikowe	64
3.1.2.3.	Czasowniki odrzeczownikowe	67
3.1.2.4.	Czasowniki odprzymiotnikowe	69
3.1.2.5.	Klasyfikacja derywatów prostych ze względu na pocho- dzenie podstawy słowotwórczej	70
3.1.2.6.	Klasyfikacja formalna derywatów złożonych	70
3.1.2.7.	Podsumowanie	71
3.1.3.	Przymiotniki	72
3.1.3.1.	Klasyfikacja derywatów prostych	73
3.1.3.2.	Przymiotniki odrzeczownikowe	74
3.1.3.3.	Przymiotniki odczasownikowe	76
3.1.3.4.	Przymiotniki odprzymiotnikowe	78
3.1.3.5.	Przymiotniki utworzone od wyrażań przyimkowych	80
3.1.3.6.	Pozostałe derywaty przymiotnikowe proste	81
3.1.3.7.	Klasyfikacja derywatów prostych ze względu na pocho- dzenie podstawy słowotwórczej	81
3.1.3.8.	Klasyfikacja formalna derywatów złożonych	82
3.1.3.9.	Podsumowanie	83
3.1.4.	Przysłówki	85
3.1.4.1.	Przysłówki odprzymiotnikowe	87
3.1.4.2.	Przysłówki odprzysłówkowe	88
3.1.4.3.	Pozostałe derywaty przysłówkowe proste	88
3.1.4.4.	Klasyfikacja derywatów prostych ze względu na pocho- dzenie podstawy słowotwórczej	90
3.1.4.5.	Klasyfikacja formalna derywatów złożonych	91
3.1.4.6.	Podsumowanie	91
3.1.5.	Partykuły	92
3.1.6.	Przyimki	94
3.1.6.1.	Przyimki pierwotne	96
3.1.6.2.	Przyimki wtórne	97
3.1.6.3.	Podsumowanie	101
3.1.7.	Zaimki	103
3.1.8.	Spójniki	105
3.1.9.	Liczebniki	108

3.1.10. Wykrzykniki	109
3.2. Leksyka rodzima – podsumowanie	109

Rozdział IV. Klasyfikacja genetyczna słownictwa „Rozpraw literackich”

M. Mochnackiego – leksyka zapożyczona	111
4.1. Zagadnienia wstępne	111
4.2. Rzeczowniki	118
4.2.1. Latynizmy	118
4.2.2. Galicyzmy	123
4.2.3. Germanizmy	130
4.2.4. Zapożyczenia o nieustalonej etymologii	136
4.2.5. Grecyzmy	139
4.2.6. Bohemizmy	142
4.2.7. Ukrainizmy	143
4.2.8. Italianizmy	145
4.2.9. Zapożyczenia z języków tureckich i osmańskich	146
4.2.10. Anglicyzmy	147
4.2.11. Rusycyzmy	148
4.2.12. Hungaryzmy	149
4.2.13. Zapożyczenia z pozostałych języków	149
4.2.14. Hybrydy	150
4.3. Przymiotniki	152
4.4. Czasowniki	155
4.5. Pozostałe części mowy	158
4.6. Cytaty	158
4.7. Leksyka zapożyczona – podsumowanie	160

Rozdział V. Pola leksykalno-semantyczne zasobu leksykalnego „Rozpraw literackich” M. Mochnackiego

164

5.1. Struktura pól leksykalno-semantycznych „Rozpraw literackich” M. Mochnackiego	171
5.1.1. Pole I. «Ciało człowieka»	174
5.1.2. Pole II. «Psychika człowieka»	175
5.1.3. Pole III. «Dom człowieka»	182
5.1.4. Pole IV. «Artystyczna działalność człowieka»	185
5.1.5. Pole V. «Człowiek i Bóg»	191
5.1.6. Pole VI. «Człowiek w społeczności»	193
5.1.7. Pole VII. «Wiedza człowieka»	200

5.1.8. Pole VIII. «Człowiek a instytucja państwa»	205
5.1.9. Pole IX. «Otoczenie cywilizacyjne człowieka»	208
5.1.10. Pole X. «Praca człowieka»	209
5.1.11. Pole XI. «Człowiek a astronomia»	210
5.1.12. Pole XII. «Człowiek a przyroda»	212
5.1.13. Pole XIII. «Człowiek a imponderabilia bytu»	217
5.1.14. Pole XIV. «Człowiek a ilość»	220
5.1.15. Pole XV. «„Metajęzyk” człowieka»	220
5.2. Struktura pól leksykalno-semantycznych – podsumowanie	221
Podsumowanie	223
Bibliografia	227
Wykaz wykorzystanych słowników i encyklopedii	238
Wykaz stosowanych skrótów i oznaczeń	239
Indeks tabel i wykresów	240

Przedmowa

Monografia autorstwa Mileny Wojtyńskiej-Nowotki podejmuje problematykę dotąd nieopracowaną w polskiej literaturze językoznawczej: 1) zasobu leksykalnego jednego z kreatorów polskiego romantyzmu – Maurycego Mochnackiego – na podstawie jednego z jego najważniejszych dzieł, tj. *Rozpraw literackich*; 2) relacji między warstwą leksykalną idiolektu Maurycego Mochnackiego a leksyką XIX-wiecznej polszczyzny; 3) wkładu Maurycego Mochnackiego w rozwój systemu języka polskiego pierwszego trzydziestolecia XIX w.

To studium wpisuje się w nurt badań strukturalistycznych z zastosowaniem zarówno synchronicznych, jak i diachronicznych metod badawczych. Obejmuje ono analizę statystyczną słownictwa w tekście *Rozpraw literackich*, klasyfikację genetyczną słownictwa rodzimego i zapożyczonego oraz opis jego zróżnicowania na pola leksykalno-semantyczne.

W sumie otrzymaliśmy opracowanie wartościowo poznawcze i oryginalne naukowo, które należy oceniać jako dojrzały wkład w rozwój naszej wiedzy o kształcie i ewolucji języka polskiego w XIX wieku.

Kierownik Pracowni Językoznawstwa Stosowanego
Instytutu Polonistyki Stosowanej UW
Prof. dr hab. Stanisław Dubisz

WSTĘP

Tytułem wstępu pragnę nadmienić, że niniejsza publikacja powstała na podstawie mojej dysertacji, której przedmiotem uczyniłam analizę słownictwa „Rozpraw literackich” Maurycego Mochnackiego.¹ Główną przesłanką do pochylenia się nad dziełem tego znakomitego krytyka literackiego epoki romantyzmu był brak publikacji z dziedziny językoznawstwa, które za cel stawiałyby sobie opisanie idiolektu twórcy podstaw polskiej estetyki. Ograniczone ramy rozprawy doktorskiej wymusiły dokonanie wyboru zarówno spośród utworów tego wybitnego pisarza, jak i spośród podsystemów języka, które można by poddać opisowi.

Rezultatem podjętej przeze mnie decyzji stało się rozpatrzenie zasobu leksykalnego artykułów z pierwszego okresu twórczości pisarza, w których to najpełniej zmanifestował swoje stanowisko w kwestii literatury polskiej, a zebranych w „Rozprawach literackich”. W prezentowanym postępowaniu badawczym pominęłam frazeologię, gdyż w prozie M. Mochnackiego pojawia się ona bardzo często i jest tak bardzo urozmaicona, że jej analiza wykroczyłaby poza ramy jednej publikacji.

Należy zauważyć, że „Rozpraw literackich” nie sposób pominąć w badaniach leksyki XIX wieku ze względu na doniosłość dzieła i znamienitość autora. Na tle epoki twórczość krytycznoliteracką M. Mochnackiego trzeba bowiem postrzegać jako ponadprzeciętną zarówno z uwagi na nowatorstwo poglądów, jak i na warsztat językowy cechujący się bogactwem słownictwa oraz niepowtarzalną stylistyką tekstów.² Autor „Powstania narodu polskie-

¹ M. Mochnacki, *Rozprawy literackie*, oprac. M. Strzyżewski, Wrocław–Warszawa–Kraków 2000.

² M. Gumkowski, *Krytyka literacka*, [w:] J. Bachórz, A. Kowalczykowa, *Słownik literatury polskiej XIX wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991, s. 448–458.

go” artykułami ogłaszanymi na łamach ówczesnej prasy wpisał się na trwałe w spór toczony pomiędzy romantykami a klasykami, zajmując poczesne miejsce czołowego ideologa, propagatora i obrońcy romantyzmu³ – nowej podówczas tendencji w literaturze i w życiu kulturalnym narodu polskiego. Choć wymieniona pozycja zawiera jedynie kilka artykułów tego cenionego krytyka literackiego, teatralnego i muzycznego, to trzeba ją uważać za zbiór tekstów najpełniej wyrażających stanowisko M. Mochnackiego wobec nurtu, który całkowicie odmienił oblicze kultury europejskiej. Tekstami opublikowanymi w latach 1825–1830 na równi z A. Mickiewiczem, J. Słowackim i Z. Krasińskim wytyczył program romantyzmu polskiego.⁴

Warto dodać, że językowi i słownictwu pisarzy XIX stulecia poświęcono wiele opracowań. Fakt, że idiolekt autora „Myśli o literaturze polskiej” nie doczekał się do dnia dzisiejszego monografii, otworzył możliwość poszerzenia zbioru prac z zakresu XIX-wiecznej leksyki o kolejną jakże potrzebną pozycję. Celem szczegółowym mojej pracy było wnikliwe rozpatrzenie wyekscerpowanego materiału pod kątem słowotwórczym i semantycznym, co mogłoby pozwolić na określenie, w jakim stopniu badany wycinek słownictwa był nowatorski na tle epoki. Pośrednio analiza miała służyć obserwacji, w jaki sposób i w jakim czasie zasób leksykalny reaguje na zmiany dokonujące się w świecie pozajęzykowym. Napisana przeze mnie publikacja może być pomocna zwłaszcza dla językoznawców zajmujących się XIX-wieczną polszczyzną, gdyż może zarówno stanowić podstawę komparatystyczną, jak i przyczynić się do opisu głównych tendencji rozwojowych języka polskiego w okresie romantyzmu przedlistopadowego.

Należy nadmienić, że wybrany fragment zasobu leksykalnego stanowił niezmiernie interesujący obiekt analizy językoznawczej z perspektywy zbadania wpływu, który wywierają zjawiska pozajęzykowe na słownictwo użytkownika języka. Mam tu na myśli ówczesne wydarzenia historyczne, gdyż omawiane dzieło nosi bardzo wyraźne piętno burzliwego momentu kulturowego i historycznego, w którym powstało. Na ową chwilę dziejową nałożyły się co najmniej dwa fakty. Pierwszy związany był z wkraczaniem nowego

³ D. Sidorski, *Szalony jasnowidz*, Katowice 1977, s. 152.

⁴ *Idee programowe romantyków polskich. Antologia*, oprac. A. Kowalczykowa, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991, s. VI.

nurtu w dziedzinę kultury, drugi nosił piętno zrywu narodowowyzwoleńczego, którym dla Polaków był czas powstania listopadowego.

Analiza słownictwa „Rozpraw literackich” została przeze mnie dokonana na podstawie materiału leksykalnego pochodzącego z ekscerpcji całkowitej dzieła. Wyniki postępowania badawczego zawarłam w pięciu rozdziałach. Pierwszy z nich poświęcony został krótkiemu przybliżeniu osoby pisarza, omówieniu stanu badań oraz kwestii teoretycznych związanych z zagadnieniem języka osobniczego, a także zaprezentowaniu przyjętej przeze mnie metodologii. W skład rozdziału drugiego weszło przedstawienie słownictwa artykułów M. Mochnackiego z punktu widzenia statystyki. W rozdziale trzecim dokonałam analizy słowotwórczej słownictwa rodzimego. Czwarty rozdział zawiera omówienie leksyki zapożyczonej. Piąty rozdział poświęciłam rozpatrzeniu pozyskanego słownictwa przez pryzmat znaczeniowy przy wykorzystaniu schematu pól leksykalno-semantycznych. Ostatnią częścią publikacji uczyniłam podsumowanie.

Niniejsza praca powstała jako rozprawa doktorska w Instytucie Polonistyki Stosowanej Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego. W tym miejscu chciałabym wyrazić moją głęboką wdzięczność Panu Profesorowi Stanisławowi Dubiszowi przede wszystkim za troskliwą opiekę naukową, za zawsze cenne i życzliwe wskazówki, które bardzo pomogły mi w opracowaniu wybranego tematu. Pragnę dodać, że bez nieustannego wsparcia udzielanego mi przez Pana Profesora byłoby mi bardzo trudno rzecz doprowadzić do końca. Pan Profesor jest i zawsze będzie dla mnie Mistrzem i wzorem do naśladowania nie tylko w dziedzinie naukowej, ale jako dobry i mądry człowiek w każdej innej dziedzinie życia. To dla mnie wielki zaszczyt, że dane mi było współpracować z Panem Profesorem.

Chciałabym złożyć serdeczne podziękowania Panom Profesorom Bogusławowi Nowowiejskiemu i Zygmuntowi Gałęckiemu za to, że zgodzili się pochylić nad moją dysertacją. To dla mnie wielkie wyróżnienie, że moja praca spotkała się z uznaniem Panów Recenzentów. Dziękuję zwłaszcza za wszelkie wskazówki i uwagi krytyczne, które były dla mnie bardzo cenne – stanowią bowiem materiał do refleksji i pomogą mi się doskonalić w dalszej pracy naukowej.

Pragnę także podziękować moim najbliższym – mężowi Arturowi i rodzinie – za pomoc i wsparcie, gdyż ukończenie studiów doktorskich było dla mnie naprawdę dużym wyzwaniem.